

БӨЛІМ: ЖАЛПЫ РУБРИКА

Қазақ дәстүрі контекстінде балаға есім беру салтының мәдени-антропологиялық аспектісі

ЖАРИЯЛАНДЫ
19.12.2023СІЛТЕМЕ
<https://bilimger.kz/147968/>

Қазақ дәстүріндегі есім беру рәсімі жаңа туған нәрестеге ат қою процесін ғана емес, сонымен бірге осы халықтың терең дәстүрлері мен құндылықтарын бейнелейтін бірегей мәдени оқиғаны білдіреді. Бұл мақалада біз осы салттың мәдени-антропологиялық мәнмәтінін зерттейміз, оның қазақ қоғамының мәдени кеңістігін қалыптастырудағы маңызы мен рөлін қарастырамыз.

Дәстүрлі қазақ мәдениетінде «есім» терең мәдени мағынаға ие адам тұлғасының ажырамас бөлігі болып табылады. Бұл тек сәйкестендірудің белгісі ғана емес, сонымен қатар ата-аналардың үміттерін және олардың баланың болашағына деген көзқарасын көрсететін пайғамбарлықтың бір түрі. Есім табиғаттың, дәстүрдің немесе рәміздердің элементтерін қамтуы мүмкін, бұл мәдени тамырлармен ерекше байланыс жасайды. Есім беру рәсімінің өзі қазақ мәдениетінде қабылданған әдет-ғұрыптар мен салт-дәстүрлерді біріктіретін маңызды оқиғаға айналады. Ата-аналар бұл іс-шараға алдын-ала дайындалып, оның мәдени және отбасылық коннотацияларын ескере отырып, атауды мұқият таңдайды. Әдетте отбасылар бұл салтанат үшін туыстары мен жақындарының үйіне жиналады, онда есім айтылып, өзіндік мәдени және рухани мәнге ие болады.

Кісі аттарының адамның жеке қасиеттерінің белгісі, нәрестенің физиологиялық сипатынан хабар беретін және тұлғаның ортамен қарымқатынас орнатуының құралы ретінде қызмет ететіні де дәлелденген. Звевнер бастаған ғалымдар көлемді зерттеудің нәтижесінде адам есімін «сыртқы әлеуметтік фактор» ('external social factor') ретінде бағалап, әр есімнің адам мінезінен, әрекет-танымынан, сыртқы келбетінен хабар беретін «әлеуметтік белгі» ('social tag') тұжырымын дәлелдеді (Zwebner, 2017: 528).

Түркі жұртының бір бөлшегі ретінде қалыптасқан қазақ халқының дүниетанмында көне замандағы лақап есім беру ғұрпының көріністері сақталған. Оны сақтаған сауыт – фольклорлық шығармалар. Қазақ фольклорындағы лақап есім беру ғұрпы эпостық жырлар, ертегілер, аңыз жанрларының композициялық-сюжеттік фабуласына көріктеу, дәріптеу құралдары ретінде қызмет жасайды. Оның қызметі фольклорлық түрлі жанрлар

мазмұнында әртүрлі белгімен көрініс табады. Қазақтың эпостық мұраларында қаһарманға лақап есім беру көріністерінде көне мифологиялық түсініктермен қатар қаһарманның орасан күш иесі немесе батырлық ерлік көрсету, болмаса шыққан тегіне қарай лақап есім беру көріністері бар. Мысалы, арғы түбі Алтай кезеңінен бастау алатын көне Алпамыс батыр эпосының Қоңырат вариантында «Хәкім» деген есіммен жүрген қаһарман алып күш иесі екендігін танытқан соң «Алпамыс» деген лақапқа ие болады (Жирмунский, 1960: 15-16). Ноғай ордасының даңқты билеушісі Едіге туралы эпостық жырда болашақ батыр Едіге есімін жасырып, Құбағұл деген есіммен Тоқтамыс ханның күзетшісі болады (Семенов, 1895: 418-420).

Қазақ мәдениетіндегі исламдық ықпалды ескере отырып, есім қосымша діни және рухани аспектілерге ие болады. Көбінесе бұл рәсім балаға рухани басшылық пен өмір жолында қолдау көрсетуге арналған дұғалар мен баталармен бірге жүреді. Қазіргі қазақ антропонимдері түрлі экстралингвистикалық факторларға байланысты өзгеріске түсіп, жаңа есімдермен толығып жатқаны сөзсіз. Бекжан Әбдуәлиұлы санамалап өткен факторлардың, нақтырақ айтқанда, «ислам факторы», «ұрпақ факторы», «тұрмыстық фактор», «үйлесім факторлары» (Әбдуәлиұлы, 2012: 265) әсер етті.

Ғалым Асқар Смағұловтың пікірінше, қазақтың «ат қою шығармашылығында қысқарған және қолдан жасалынған есімдер» пайда бола бастады (Смағұлов, 2013: 372). Оның ішінде батысеуропалық есімдер (Жанна, Марат, Роллан, Клара) мен кірме есімдер де аталады.

Ғалым Жанұзақовтың пікірінше, жаңа ат қою және кірме есімдерге қарай ығысушылық дәстүрі ХХ ғасырдың 50 жылдарынан басталған. Сондайақ, Жанұзақов «қазақ төл антропонимдерінің таңдаулы, ең сұлу, айшықтыларын талғап», таңдалған есімдердің айтуға жеңіл болу шартынан бөлек, интернационалдық бағытқа қарай икемдеу ұстанымының басым болғанын жеткізеді (Жанұзақов, 1971: 70).

Қазақ қоғамындағы есім маңызды әлеуметтік-мәдени рөл атқарады. Дұрыс айтылу және атауды құрметтеу жеке адамға деген құрмет ретінде қарастырылады. Сонымен қатар, бұл атау адамның әлеуметтік мәртебесі мен қоғамдағы жағдайына әсер етуі мүмкін, бұл оны әлеуметтік-мәдени қатынастардың ажырамас бөлігі етеді.

Қорытындылай келе, адамзат қоғамының ежелгі дәуірі және ерте орта ғасырлар кезеңіндегі кісі есімінің өзгеруі белгілі бір наным-сенімдермен, салт-дәстүрлер және әдет-ғұрыптармен байланысты болса, кейінірек қоғамдық қарым-қатынастардың тереңдеуіне байланысты әлеуметтік жіктелу пайда болған тұста ол батырды немесе билеушінің есімін әлеуметтік ортадағы мәртебесі мен қызметіне қарай өзгертетін дәстүрлі ғұрыпқа айналады. Қазақ дәстүріндегі есім беру рәсімі мәдени, діни және әлеуметтік элементтердің күрделі үйлесіміне айналады. Бұл салтты сақтау қазақ халқының мәдени бірегейлігін сақтау мен нығайтудың негізгі факторына айналуға. Осы

аспектілердің барлығы есім беру рәсімін ұрпақтар арасындағы байланысты нығайтатын және оған бай мәдени мағына беретін маңызды және символдық оқиғаға айналдырады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Zwebner et.al. (2017). We look like our names: the manifestation of name stereotypes in facial appearance. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 112 (4). Washington. P. 527–554. (in English)
2. Жирмунский, В. Сравнительное изучение героического эпоса народов Средней Азии. – М.: Наука, 1960.
3. Семенов, Н. Туземцы Северо-восточного Кавказа (Рассказы, очерки, исследования, заметки о чеченах, кумыках, ногайцах и образцы поэзии этих народов). – Санкт-Петербург, Типография А. Хомского и Ко, Литейный пр, №43, 1895.
4. Әбдуәліұлы Б. Қазақ антропонимжасамы: теориялық және практикалық негіздері. – Астана: Астана-полиграфия, 2012. – С. 302-303
5. Смағұлов А. Қазақ есімдері. – Алматы: Атамұра, 2013. – 800 б.
6. Жанұзақов Т. Қазақ есімдерінің тарихы. – Алматы: Наука, 1971. – 224 б.

Алмаханова Назерке Айдарқызы, Қазақ Ұлттық университетінің, философия және политология факультетінің, мәдениеттану және дінтану кафедрасының, мәдени антропология мамандығының 1 курс магистранты.

Ғылыми жетекші: Аликбаева Маржан Башановна, Қазақ Ұлттық университетінің, философия және политология факультетінің, мәдениеттану және дінтану кафедрасының филос.ғ.к., аға оқытушы

ҚМ АА Куәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 **Bilimger.kz** Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.